

Анастасія Назарова
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Кухар Н. І.

МОВНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ВЧИТЕЛЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 2-й ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Дослідження мовних засобів формування образу вчителя в літературі другої половини ХХ ст. дає можливість з'ясувати засоби вираження концепту «вчитель» (за В. І. Карасиком), прослідкувати, як втілювались ті чи інші риси, приписувані представникам цієї професії напередодні істотних змін у системі освіти, пов'язаними із отриманням незалежності країною.

У науковій літературі мовні засоби творення образу вчителя аналізують переважно вибірково. Так, О. М. Дзюбенко досліджує епітети, О. Будугай – імена, терміни, комічні засоби в якості вербальних засобів вираження образу вчителя. Як бачимо, всебічного аналізу мовних одиниць немає.

У корпусі української мови методом суцільної вибірки для уникнення суб'єктивних висновків було відібрано літературні тексти ХХ ст. з описами вчителів (твори Олеся Гончара, Павла Загребельного, Олеся Бердника, Юрія Винничука, Романа Іваничука, Ростислава Самбука, Віктора Савенка, Леоніда Смілянського, Юрія Щербака, Віктора Близнеця та ін.) У результаті аналізу цих текстів виокремлено такі риси, властиві вчителям: громадянська позиція, спосіб життя, скромність, досвідченість, вміння бути другом, прикладом для наслідування, наставником, помічником, натхненником, хранителем давніх та носієм сучасних знань, а також непристосованість до життя, беззахисність, маніпулювання учнями.

На лексичному рівні у художніх текстах використано слова зі значенням «молодого/ похилого віку», що реалізується в опозиції «старий / молодий вчитель». Напр., *Крім Андрія Галактіоновича, вчителя ще земського, давнього, що вчителює в Тернівщині ніби справіку, буде тепер у нас новий молодий учитель, що прибув змінити свого попередника.* Варто зауважити, що стилістичне використання лексем «земський», «давній», «справіку» створює градаційний ряд.

Ще однією семантичною опозицією, виявленою під час дослідження, є «праця / безділля»: *Не міг звикнути до безділля, натруджені руки, торжество людської праці.*

Слова зі значенням «перевершити» підтверджують наявність у суспільстві кліше, що учень повинен бути кращим за вчителя: *прагнули перевершити, перевершать свого вчителя.*

Щоб передати позитивні риси вчителів, письменники використовували слова зі значенням «скромність», «терпіння», «спокій», «чуйність», «досвідченість» тощо: *скромно притулювся десь збоку (підсилюється вживанням «десь збоку»); манери скромної сільської вчительки. Терпеливо очікуючи. ця витримка вчительки, губа, прикушена мало не до крові. Вчителька математики Марія Василівна терпляче ждала. ... лиш Сергій Олексійович був завжди спокійний, не виказуючи ніяких ознак утоми або роздратування. ..під керівництвом чуйного і досвідченого вчителя. Хотів бути так само розумним і красивим, чистим, підтягнутим, завжди спокійним.*

Ключове значення у створенні образу вчителя мала така риса, як «натхненник», «сподвижник», реалізована лексемою «натхнення»: *натхненник; воля Миколи Васильовича, запального нашого вчителя й вожака, чиїми натхненними очима дивимось віднині на все; ми тепер ще більше були заповнені натхненням свого вчителя, вірили кожному його слову, він з невтомним своїм запалом промовляє до Тернівщини з ганку сільради.*

Із натхненням пов'язані і слова «запальний», «вірити», «полонити», які підкреслюють стан вчителя, з одного боку, а з іншого – результат впливу цього стану на учнів.

Окрім слів із позитивною конотацією, у зібраному матеріалі виявлено і лексеми із негативним значенням, зокрема «докори», «страх»: *докори вчителів; боявся послухатися вчителя,*

Зовнішній вигляд вчителя передають лексеми з візуальним та тактильним значенням: *Вчитель Микола Васильович сідав до столу і, зціпивши зуби, з блідим, крижаним обличчям. Щоранку вчитель приходив до школи в своєму незмінному кітелі, застебнутому на всі гудзики, з білою смужкою підкоміря, чисто виголений, підстрижений, причесаний, бадьорий, веселий. Вчитель Василь Мефодійович Крючко, з добрим теплим лицем і задушевним голосом, був особливим вчителем.*

На лексико-стилістичному рівні спостерігаємо активне використання контекстуальних синонімів та поєднання розмовного та книжного стилів: *Зараз наш Романович утне щось, повчальне щось видасть у своєму класичному, у високому штилі*. Лексеми розмовного стилю використано для зниження образу: *клекотав молодий вчитель гімназії Хоменко. Морські шефи і вчительки, забувши про свою солідність, регочуть, верещать*.

Частотним є використання сталих виразів та їхніх модифікацій: *шкільні вчителі намертво відбили охоту і до Лесиних творів, і до Шевченкових, Це ж просто наслання господнє, а не вчителька хімії*. Градаційні відношення презентовані переважно дієслівними синонімічними рядами: *вони, певне, ставитимуться з особливою нещадністю, ображатимуть, глузуватимуть, будуть принижувати її по-дитячому жорстоко й цинічно*.

Таку рису, як «беззахисність», з одного боку, передано словами зі значенням «скривджений», «ображений» (*подумали про скривджену вчительку*), а з іншого – метафорами (*притиснула її (вчительку) до землі кам'яною надгробною плитою*).

Також на лексико-стилістичному рівні використано мовну гру та перифраз: *Пелагея Петрівна стала Гея Петрівна. Красуня вчителька української мови та літератури Маргарита Михайлівна стала, звичайно, Афродітою Михайлівною*.

Аналізуючи мовні засоби створення образу вчителя на морфологічному та проміжному словотвірному рівнях, виокремимо використання компаративу та нульового ступіня порівняння: *Багато людей вартих називатися вчителями, але ще більше – безвартісних. але сам був не набагато кращий; зменшувальних суфіксів: А коли єдина вчителька, худенька жіночка, що сиділа тихенько, загорнута в сіре пальтечко. Старенька, найстарша серед учителів, кругленька*.

На синтаксичному рівні зафіксовано повтори: *Хотів бути схожим на свого вчителя Сергія Олексійовича, хотів бути так само розумним і красивим, чистим, підтягнутим, завжди спокійним. Така молода, така гарна дівчина (про вчительку); однорідні члени речення із додатковим значенням гіперболізації та без нього: Ці сили і бажання подвоювалися, потроювалися. Хотів бути так само розумним і красивим, чистим, підтягнутим, завжди спокійним. Люди бачили, як пристрасно щось там*

говорила їй вчителька, з виразом **серйозної довіри й душевної напруги** заглядаючи молодиці в її **страждене, знервоване, розпашіле** обличчя.

Протиставлення презентовано і лексичними засобами, і сурядними протиставними сполучниками: *Багато людей вартих називатися вчителями, **але** ще більше – безвартісних.*

Для вираження суб'єктивного погляду використано вставні слова: ***Звичайно**, він поганий вчитель, **а може**, я тугодум.* У вибірці були виявлені також вставні конструкції. Наприклад: *Мати його, вчителька мови і літератури, була погано пристосована до **практичного життя (він так і висловився)**.* Крім того, на синтаксичному рівні частотним є використання уточнювальних членів речення: *Скоріш ти мене, **вчительку**, образив, що ось так недбало поставився до завдання. що до неї, **молодої вчительки**, вони, певне, ставитимуться з особливою нещадністю та порівняння: **Ще раз довіряю вам його, як рідній сестрі**, – припала Оксана до вчительки. Талка, молода вчителька англійської мови, що й по току ходить з вихилясами, **мов на тротуарах проспекту**. Так, Тарас був ближче до життя, **ніж його вчителі**.*

Отже, для формування образу вчителя в українській літературі другої половини ХХ століття найактивніше використано засоби лексичного рівня, рідше – синтаксичного, найменш активно – морфологічного рівня мовної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будугай О. Виховна цінність образу вчителя в українських і зарубіжних пригодницько-шкільних повістях для дітей 1970-1980-х років. *Гуманіт. вісн. ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди»: наук.-теор. зб.* 2011. Вип. 22. С. 20–24.

2. Дзюбенко О. М. Динаміка розвитку концепту учитель (на матеріалі епітетів літературно-художнього дискурсу латинської, англійської та української мов). *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Філологічна.* 2013. Вип. 38. С. 177–179.

3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монографія. Волгоград : Перемена, 2002.

ДЖЕРЕЛА

1. *Корпус текстів української мови* [Електронний ресурс]. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx>.

Руслана Петренко

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Прокопчук Л. В.

ПУНКТУАЦІЙНІ ПОМИЛКИ В СУЧАСНИХ МЕДІАТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ВІННИЦЬКОЇ ГАЗЕТИ «МІСТО»)

В останні десятиріччя в лінгвістиці спостерігаємо поживлення інтересу до проблем мовної культури в сучасній українській періодиці, що пов'язано зі зниженням рівня якості газетних текстів. Чимало сучасних періодичних видань, на жаль, не відповідають критеріям грамотності, особливо це стосується пунктуаційного оформлення журналістських матеріалів. Дослідження мовних помилок у сучасних медіатекстах, на переконання Т. Бондаренко [1], потрібно для виявлення найбільш помилконебезпечних місць, на які мають звертати увагу редактори під час коригування журналістських матеріалів, особливо це стосується регіональних друкованих видань. Це й зумовило актуальність нашої статті, мета якої – простежити дотримання пунктуаційних норм у вінницькій газеті «Місто».

Системний опис помилок на матеріалі газет запропонували Т. Бондаренко [1], А. Капелюшний [2], які простежили типологічні ознаки мовних помилок, з'ясували причини їхнього виникнення тощо. У працях В. Мельничайка [3], І. Савченко [5] розкрито сутність принципів української пунктуації, подано аналіз системи розділових знаків, систематизовано відомості про типологію пунктуаційних помилок.

Пунктуаційні анормативи становлять порушення пунктуаційних норм, закріплених у пунктуаційних правилах – «рекомендаціях щодо нормативного вживання розділових знаків у певних лінгвістичних умовах» [Савченко 2008: 34]. За твердженням Т. Бондаренко, такі відхилення виникають тоді, коли вживають / не